

MARIUSZ GRABOWSKI

Wydział Prawa Kanonicznego

Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

ORCID 0000-0003-3783-6867

**TERMINOLOGICZNE ZNACZENIE WYRAŻEŃ
„DUCHOWNY” „OSOBA DUCHOWNA”
I „OSOBA ZAKONNA” NA GRUNCIE
POLSKIEGO PRAWA PAŃSTWOWEGO. UWAGI
W ASPEKCIE PRAKTYKI STOSOWANIA
PRAWA W ODNIESIENIU DO ZASADNICZYCH
SYSTEMÓW RELIGIJNYCH W ŚWIECIE**

Treść: Uwagi wstępne. – 1. Pojęcie duchownego oraz osób duchownych i zakonnych w polskim prawie państwowym. – 2. Pojęcia „duchownego” oraz osoby duchownej i zakonnej w prawie wewnętrznym wybranych kościołów i związków wyznaniowych. – 2.1. Terminologia „duchowna” w Kościele katolickim. – 2.2. Terminologia „duchowna” w Kościele prawosławnym. – 2.3. Terminologia „duchowna” w protestantyzmie. – 2.4. Duchowny w Judaizmie. – 2.5. Duchowny w kościele karaïmskim. – 2.6. Duchowny w Islamie. – 2.7. Duchowny w buddyzmie. – 2.8. Duchowny w hinduizmie. – Wnioski.

Uwagi wstępne

Tytułowy przedmiot rozważań obejmuje określenie „osoba duchowna” obok wyrażenia „duchowny”, przede wszystkim z racji na fakt, iż określenie to jest szeroko stosowane w praktyce prawnej. Już na wstępie konieczna jest uwaga terminologiczna z powodu przedmiotowego zakresu niniejszej wypowiedzi, który obejmuje nie tylko wyznania pozostające w łacińskiej kulturze prawnej lub odwołujące się do

tej kultury w znaczeniu cywilizacyjnym. Wyrażenie „osoba” jest na miejscu wyłącznie w obszarze powyższej kultury, jeśli chcemy zachować poprawność pojęciową i metodologiczną. Termin „osoba” bądź w ogóle nie występuje w niektórych systemach religijnych nie wywodzących się obszaru cywilizacji łacińskiej, bądź też jest znaczeniowo nieadekwatny jako wspólny mianownik pojęciowy w odniesieniu do różnych systemów religijnych w świecie. „Osoba” – wraz z istotowym dla niej przymiotem „godności” jest pojęciem wytworzonym i zdefiniowanym w obszarze nauki Kościoła Katolickiego (teologia, filozofia) oraz funkcjonującym w szerszym pojętym „chrześcijaństwie”.

Celem niniejszej wypowiedzi jest próba łącznego objęcia tytułowych terminologicznych znaczeń w odniesieniu do tych wszystkich systemów religijnych, które wchodzi lub mogą wchodzić „w grę” jeśli chodzi o znaczenie dla praktyki stosowania prawa w Polsce.

1. Pojęcie duchownego oraz osób duchownych i zakonnych w polskim prawie państwowym

W potocznych rozumieniu termin „duchowny” oznacza każdego „ważniejszego” członka danej wspólnoty wyznaniowej. „Ważność” ta wynika z pozycji zajmowanej w takiej wspólnotcie. Sama pozycja wynika zaś ze sprawowania określonego urzędu lub funkcji we wspólnotcie wyznaniowej. Mamy zatem do czynienia z najszerszym z możliwych zakresem pojęciowym. Mianem „duchownego”, czy też „osoby duchownej” będą objęci wszyscy członkowie rozpatrywanej wspólnoty wyznaniowej, którzy z ustanowienia władz wspólnoty pełnią urzędy lub funkcje, w przeciwieństwie do „zwykłych”, „nie-urzędowych” członków wspólnoty, tzw. „świeckich”. W takim rozumieniu, „osobą duchowną” jest każdy „nie-świecki”, czyli np. zarówno kapłan, jak i osoba zakonna. Owi świeccy członkowie wspólnoty są – na zasadzie rozłączności – określane jako „nie-duchowni.”

W polskim prawie państwowym pojęcie „duchowny” nie jest zdefiniowane. Tak jest także – co do zasady – w innych porządkach prawnopaństwowych. Wyjątkiem są takie systemy prawne, w których mamy do czynienia z sakralizacją prawa. Normy prawa państwowego są wtedy zarazem normami religijnymi.

W pierwszym z wymienionych przypadków regułą jest zasada odesłania przez prawo państwowe do definicji duchownego zawartej w wewnętrznym prawie uznanej przez państwo wspólnoty wyznaniowej (kościół, związku wyznaniowego).

W drugim – definicja „duchownego” jest zawarta w przepisach prawa państwowego, co z reguły jest prostym przeniesieniem terminologii z prawa religijnego danej wspólnoty wyznaniowej.

Jak już wskazano, w polskim prawodawstwie jak i w pozostałych państwach demokratycznych nie ma legalnej definicji „duchownego.”¹ Zarówno w aktach prawnych odpowiadających randze polskiej ustawy, jak i w aktach prawnych niższego rzędu. Charakterystyczną i wspólną cechą prawodawczą jest pozostawienie kompetencji definicyjnej w tym względzie samym zainteresowanym, którymi są kościoły (związki wyznaniowe) uznane w danym porządku prawno-ustrojowym. Nie wnikając w tym miejscu w zagadnienie wolności religii² można zauważyć, że taka praktyka legislacyjna państwa polegająca na uznawaniu określonego statusu przyznanego w wewnętrznym prawie wspólnot wyznaniowych jest rozwiązaniem zabezpieczającym

¹ Por. A. MEZGLEWSKI, *Pojęcie «duchownego» w przepisach prawa polskiego o zawieraniu małżeństw*, Studia Prawa Wyznaniowego 2001, t. 2, s. 3-26; MEZGLEWSKI ARTUR, *Nieścisłości terminologiczne w przepisach prawa polskiego a zawieranie małżeństw wyznaniowych ze skutkami cywilnymi i ich praktyczne konsekwencje*, Ius Matrimoniale 2005, t. 10, s. 193-206; A. TUNIA, *Duchowny*, w: *Leksykon prawa wyznaniowego 100 podstawowych pojęć*, red. Artur Mezglewski, Warszawa 2014, s. 62-69; J. KRUKOWSKI, *Polskie prawo wyznaniowe*, Warszawa 2007, s. 137-138; A. MEZGLEWSKI, H. MISZTAŁ, P. STANISZ, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2011, s. 290; M. PIETRZAK, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2010, s. 299; M. GRABOWSKI, *Prawne aspekty działalności publicznej duchownych*, Studia z Prawa Wyznaniowego 2018, t. 21, s. 51-74.

² Por. szerzej: A. ABRAMOWICZ, *Przedmiotowy zakres wolności religijnej*, Studia z Prawa Wyznaniowego 2007 t. 10, s. 325-352; J. DUDZIAK, *Gwarancje wolności religijnej w Konkordacie zawartym między Stolicą Apostolską a Rzeczypospolitą Polską w 1993*, Tarnów 2002; H. MISZTAŁ, *Kościelne pojęcie wolności religijnej, a ustawa o gwarancjach wolności sumienia i wyznania*, Kościół i Prawo 1993, t. 11, s. 103-122.

wolność religii. Zarówno w wymiarze powszechnym jak i jednostkowym³. Ponadto pełni pożądaną funkcję porządkującą. Umożliwia ochronę realizacji określonych praw⁴ oraz prawne i faktyczne bezpieczeństwo w tej mierze⁵. Można także zauważyć pozytywy uznawania przez państwo określonego statusu członka wspólnoty wyznaniowej w oparciu o kryterium uprzedniego uznania (zarejestrowania) takiej wspólnoty. W sytuacji poprawnej roli państwa w zakresie wolności religii takim pozytywem jest np. tama stawiana postawom religijnym, które uderzają w dobro wspólne i w dobro człowieka i mogą przyjąć zbrodniczy charakter, jak np. satanizm.

W kulturach prawnych opartych na sakralizacji państwa i prawa, przy braku dualizmu⁶ na prawo świeckie i religijne, definicyjny „problem” nie występuje, gdyż „duchowny” jest wprost wpisany w powszechnie obowiązujący porządek prawny. Norma religijna jest tutaj normą prawa państwowego i na odwrót.

Przed polskim⁷ prawodawcą stoi zadanie i wymóg posługiwania się wyrażeniem „duchowny”, czy innymi terminami, ze względu na praktykę stosowania prawa. W szczególności zaś z uwagi na obowiązki państwa co do realizacji konstytucyjnej zasady wolności religijnej. Oraz wobec konieczności szczegółowej reglamentacji sytuacji

³ Por. P. KROCZEK, *Prawo wewnętrzne związków wyznaniowych w perspektywie organów władzy publicznej. Klauzule generalne*, Kraków 2017, s. 25.

⁴ Por. M. BIELECKI, *Uzewewnętrznianie przekonań religijnych*, w: *Leksykon prawa wyznaniowego 100 podstawowych pojęć*, (red.) A. Mezglewski, Warszawa 2014, s. 490- 497; M. BIELECKI, *Wolność religijna*, w: *Leksykon prawa wyznaniowego. 100 podstawowych pojęć* (red.) A. Mezglewski, Warszawa 2014, s. 513–514; O. Theisen, *Doświadczenia i perspektywy*, w: J. Krukowski, O. Theissen (red.), *Kultura i prawo*, Tom III, *Religia i wolność religijna w Unii Europejskiej*, Lublin 2003, s. 217-230.

⁵ Por. B. RAKOCZY, *Ustawa o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2008.

⁶ Braku w ogóle albo przy istotnym zaburzeniu.

⁷ Tak samo przed obcym prawodawcą w podobnych kulturach prawnych.

prawnej duchownych, wtedy, gdy jest taka konieczność (np. ubezpieczenia społeczne, służba wojskowa, itd.)⁸.

Do istotnych przepisów polskiego prawa państwowego posługujących się wyrażeniem „duchowny” w rozumieniu i na cele danego aktu prawnego należą:

1. art. 24 ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej – „osoby duchowne i członkowie zakonów” mają prawo do kształcenia w szkołach państwowych, zaś inne przepisy posługują się wyrażeniem „duchowni” w różnych odmianach;
2. art. 12 ustawy z dnia 17 maja 1989 roku o gwarancjach wolności sumienia i wyznania posługuje się wyrażeniami „duchowni” i „osoba zakonna”;
3. szereg przepisów dotyczących sytuacji prawnej duchownych zamieszczonych w przepisach prawa formalnego, np. w art. 82 pkt 3 Kodeksu postępowania administracyjnego; w art. 261 §2 Kodeksu postępowania cywilnego; w art. 178 pkt 2 Kodeksu postępowania karnego; w art. 1 §2 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego;
4. także: w art. 33 pkt 3 lit. c ustawy z dnia 28 listopada 2014 r. prawo o aktach stanu cywilnego; w art. 43 pkt 2 ustawy z dnia 23 grudnia 1994 r. o Najwyższej Izbie Kontroli; w art. 195 pkt 3 ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. ordynacja podatkowa;
5. w osobnym punkcie warto wyszczególnić przepis art. 4 pkt 2 lit. f ustawy z dnia 13 października 1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych. Przepisy tej ustawy także odsyłają do pojęcia „duchownego” i „członka zakonu” w rozumieniu wewnętrznych regulacji „Kościoła Katolickiego [oraz] innych kościołów i związków wyznaniowych”;
6. także przepisy ustaw podatkowych wymieniające „duchownych” (art. 13 pkt 3 ustawy z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych i art. 1 pkt 3 ustawy z dnia

⁸ Por. T. ZIELIŃSKI, *Pojęcie religii, wyznania, związku wyznaniowego i kościoła w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, Prawo i Religia, 2007, t. 1, s. 34 i n.

20 listopada 1998 r. o zryczałtowanym podatku dochodowym od niektórych przychodów osiąganych przez osoby fizyczne odsyłają do terminu „osób duchownych” w znaczeniu przyjętym w wewnętrznych regulacjach „prawnie uznanych wyznań” (art. 2 ust. 2 tej ostatniej ustawy).

Nie można nie podkreślić wagi reglamentacji prawnej statuującej szczególną sytuację prawną duchownego będącego uczestnikiem postępowania sądowego, na tle ww. przepisów prawa formalnego a dotyczących tajemnicy spowiedzi⁹.

Na zakończenie tego punktu rozważań wypada stwierdzić, że w polskim systemie prawnym, podobnie jak w innych prawodawstwach¹⁰, desygnat wyrażenia „duchowny” jest ustalany na podstawie wewnętrznych regulacji uznanych kościołów i innych związków wyznaniowych. Powyższej konkluzji nie zmienia incydentalna sytuacja prawodawcza, gdy prawodawca sam „określa” kto jest duchownym uprawnionym w zakresie przyjmowania oświadczeń o zawarciu małżeństwa – art. 91 ustawy z dnia 28 listopada 2014 r. prawo o aktach stanu cywilnego. Zgodnie z powołanym przepisem, „minister właściwy do spraw wewnętrznych na podstawie informacji otrzymanych od właściwych przedstawicieli kościołów i innych związków wyznaniowych obwieszcza w Dzienniku Urzędowym Rzeczypospolitej Polskiej „Monitor Polski” wykaz stanowisk, których zajmowanie upoważnia do przyjmowania oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński oraz sporządzania zaświadczeń stanowiących podstawę sporządzania aktu małżeństwa zawartego w sposób określony w art. 1 §2 i 3 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego”. Przepis ten również odsyła do wewnętrznych regulacji kościołów i związków wyznaniowych, toteż nie ma tu miejsca „władcza” reglamentacja państwa, a jedynie stosowna technika legislacyjna.

⁹ Por. B. RAKOCZY, *Tajemnica spowiedzi w polskim postępowaniu cywilnym, karnym i administracyjnym*, Przegląd Sądowy 2003, Nr 11-12, s. 126-138.

¹⁰ Por. J. KRUKOWSKI, *Konkordaty współczesne. Doktryna, Teksty (1964-1994)*, Warszawa, 1995, s. 79 i n.

W odniesieniu do Kościoła Rzymskokatolickiego warto nadmienić, że przepisy Konkordatu z dnia 28 lipca 1993 r. między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, w tym też te, które dotyczą duchownych, mają pierwszeństwo przed przepisami ustawowymi (zgodnie z art. 91 ust. 2 Konstytucji RP).

Wyrażenie „osoba duchowna” czy „duchowny” nie jest przedmiotem „niekościelnych” przepisów konwencji, czy umów międzynarodowych, których stroną jest Polska¹¹.

Powyżej zostało przywołane wyrażenie „osoba zakonna.” W języku potocznym osoba zakonna jest z reguły „osobą duchowną.” W języku legislacyjnym na gruncie polskiego prawa państwowego pojęcia osoby duchownej czy zakonnej przeplatają się i są używane niekonsekwentnie z punktu widzenia poprawności terminologicznej komplementarnego zbioru norm określających sytuację prawną tych osób. Jest to zapewne rezultatem braku harmonizacji w tym zakresie różnych aktów prawnych określających tę sytuację. Wydaje się, że dla polskiego prawodawcy „osoba duchowna” jest pojęciem o szerszym zakresie przedmiotowym niż osoba zakonna. Ale z drugiej strony mamy też przepisy, które odróżniają osoby duchowne od zakonnych w celu zróżnicowania ich sytuacji prawnej.

Ta ostatnia problematyka znajduje swój wyraz – przykładowo – w tytule Rozdziału 3 w Dziale II, ustawy o stosunku państwa do Kościoła Katolickiego, który brzmi: „Duszpasterstwo wojskowe i służba wojskowa osób duchownych.” Zamieszczone pod tym tytułem przepisy prawne zawierają – pomimo i wbrew tytułowego brzmienia – postanowienia dotyczące osób duchownych, osób zakonnych a nawet alumnów, którzy nie należą do kategorii wymienionych osób, zgodnie z kościelnym prawem. Z analogicznym dylematem mamy do czynienia w przypadku przepisów Rozdziału 3 Działu II ustawy z 4 lipca 1991 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego

¹¹ Por. K. ORZESZYNA, *Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej a wartości religijne*, Prawo–Administracja–Kościół, 2002, t. 2-3(10-11), s. 175-195; K. WARCHAŁOWSKI, *Ochrona prawa do wolności religijnej w prawie traktatowym Unii Europejskiej*, Studia z Prawa Wyznaniowego 2004, t. 7, s. 5-18.

Kościoła Prawosławnego w Rzeczypospolitej Polskiej oraz Rozdziału 4 ustawy z 13 maja 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej. Z jednej bowiem strony zakresy nazw „osoba duchowna” i „osoba zakonna” nie są rozłączne, gdyż np. kapłan, czyli osoba duchowna, może być też zakonnikiem. Z drugiej zaś strony, sytuacja prawna osoby zakonnej bywa zróżnicowana etapem formacji takiej osoby. Prawodawca używa wtedy wyrażeń takich, jak np.: nowicjusze, postulanci, junioryści, członkowie zakonu po złożeniu profesji wieczystej, co odpowiada nazewnictwu prawa wewnętrznego Kościoła katolickiego.

Wypada także podkreślić, że na gruncie przepisów prawa kościelnego oraz prawa innych związków wyznaniowych, „osoby zakonne” mogą być odróżniane od „osób duchownych.” Tak jest w przypadku członków katolickich instytutów życia konsekrowanego (instytutów zakonnych i instytutów świeckich) oraz członków stowarzyszeń życia apostołskiego w Kościele katolickim¹². Jak również w przypadku członków różnych wspólnot w innych kościołach i związkach wyznaniowych, przewidzianych prawem tych wspólnot.

W konkluzji terminologicznych rozważań mających miejsce w tym punkcie, uprawnione jest stwierdzenie, że „osobą duchowną” jest taka osoba, której „duchowny” status wynika z przepisów prawa wewnętrznego danego kościoła lub związku wyznaniowego. Przy czym na gruncie prawa polskiego¹³, powyższa definicja jest uzupełniana przesłanką „uznania” przez prawodawcę państwowego takiego kościoła lub związku wyznaniowego.

Dla wypełnienia celu niniejszej wypowiedzi należy dookreślić powołaną kategorię „uznanych kościołów lub innych związków wyznaniowych.”

Do kategorii tej należą w pierwszej kolejności kościoły i inne związki wyznaniowe o uregulowanej sytuacji prawnej na podstawie

¹² Por. B.W. ZUBERT, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r.*, t. 2, cz. III (Księga II. Lud Boży. Część III. Instytuty życia konsekrowanego i stowarzyszenia życia apostołskiego), Lublin 1990, s. 113-157.

¹³ Jak i analogicznie państw obcych, zgodnie z powyższymi uwagami.

odrębnych odpowiednich ustaw. Są to: Kościół Katolicki, Polski Autokfaliczny Kościół Prawosławny, Kościół Ewangelicko Augsburski, Kościół Ewangelicko Reformowany, Kościół Ewangelicko Metodystyczny, Kościół Chrześcijan Baptystów, Kościół Adwentystów Dnia Siódmego, Kościół Polskokatolicki, gminy wyznaniowe żydowskie tworzące Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich w RP, Kościół Katolicki Mariawitów, Kościół Starokatolicki Mariawitów, Kościół Zielonoświątkowy, Wschodni Kościół Staroobrzędowcy, Muzułmański Związek Religijny w RP, Karaïmski Związek Religijny w RP.

Powyższy wykaz jest uzupełniany w oparciu o dane uwidocznione w informatycznym rejestrze Kościołów i innych związków wyznaniowych niemających uregulowanej sytuacji prawnej w formie odrębnej ustawy oraz religijnych organizacji międzykościelnych. Rejestr jest prowadzony przez Wydział Rejestru Kościołów i Innych Związków Wyznaniowych Departamentu Wyznań Religijnych oraz Mniejszości Narodowych i Etnicznych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji (Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 31 marca 1999 r. w sprawie rejestru kościołów i innych związków wyznaniowych, wydane na podstawie przepisów ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania). Obecny stan wpisów w powyższym rejestrze uwidacznia 171 związków wyznaniowych oraz 5 organizacji międzykościelnych.

2. Pojęcia „duchownego” oraz osoby duchownej i zakonnej w prawie wewnętrznym wybranych kościołów i związków wyznaniowych

Jak już zostało wskazane w uwagach wstępnych do niniejszej wypowiedzi, nie jest jej celem szczegółowe i wyczerpujące omówienie tytułowego przedmiotu obecnego punktu rozważań. Byłoby to zresztą niemożliwe przy utrzymaniu przyjętej formuły wypowiedzi. W doktrynie przedmiotu nie brakuje publikacji, w tym o monograficznym charakterze, które w sposób wyczerpująco szczegółowy traktują temat, zwłaszcza na cele praktyki stosowania prawa. Interesujące nas

zagadnienie jest poniżej poruszone w maksymalnie skondensowany i uogólniony sposób, w zakresie niezbędnym dla rozważanej materii.

2.1. Terminologia „duchowna” w Kościele katolickim

W Kościele katolickim „duchownymi” są osoby wyświęcone w jednym z trzech stopni sakramentu święceń, takich jak: diakonat, prezbiterat i episkopat¹⁴:

1. biskup (episkopat): biskupi są sukcesorami apostołów i mają pełnię sakramentu święceń. Nadzorują diecezje lub eparchie. Biskupi mają zdolność do udzielania wszystkich sakramentów, w tym sakramentu święceń, a także konfirmacji. W gronie Episkopatu wyróżnia się także Arcybiskupów i Kardynałów z racji na pełnione funkcje.
2. kapłan (prezbiterat): kapłani są wyświęceni do służby w Kościele i mają uprawnienia do udzielania większości sakramentów, w tym Eucharystii, sakramentu pokuty i namaszczenia chorych.
3. diakon (diakoniat): diakoni to osoby wyświęcone do służby i pomocy w Kościele. Mogą głosić Ewangelię podczas Mszy Świętej, asystować przy Eucharystii, udzielać sakramentu chrztu i asystować przy sakramencie małżeństwa.

Ponadto w Kościele katolickim posługują osoby nie mające statusu „duchownych” (brak sakramentu święceń). Są to: bracia zakonni, siostry zakonne, seminarzyści czy katecheci.

2.2. Terminologia „duchowna” w Kościele prawosławnym

W Kościele Prawosławnym „duchownymi” są osoby, które przyjęły święcenia. Duchowni w Kościele Prawosławnym są podzieleni na dwie główne kategorie: duchowieństwo wyższe i niższe.

Do duchowieństwa wyższego należą: prezbiter (kapłan), który sprawuje liturgię, udziela sakramentów i prowadzi życie parafii oraz

¹⁴ Por. szerszej D. Cenalmor, J. Miras, *Prawo kanoniczne*, Warszawa, 2022, s. 232-288.

biskup, który ponadto odpowiada za zarządzanie diecezją a także sprawuje władzę nad kapłanami.

Do duchowieństwa niższego zaliczają się: czytelnik (lektor), którego głównym zadaniem jest czytanie tekstów liturgicznych podczas nabożeństw; diakon, który jest pomocnikiem biskupa lub prezbitera podczas liturgii (np. czytanie Ewangelii).

W Kościele Prawosławnym istnieje również mnichostwo, które nie jest traktowane jako część duchowieństwa w tradycyjnym znaczeniu, ale mnisi mogą również przyjmować święcenia i służyć jako kapłani lub biskupi.

Rozpowszechnionym w społeczeństwie wyrażeniem jako właściwym dla Kościoła Prawosławnego jest: „pop”. „Pop” to potoczne określenie duchownego w tradycji prawosławnej, jak również w niektórych tradycjach chrześcijaństwa wschodniego (np. w Kościele wschodniosłowiańskim). Termin ten jest często stosowany w krajach słowiańskich, takich jak Rosja, Ukraina czy Białoruś. Pop jest duchownym, który pełni służbę w parafii prawosławnej lub innym kościele wschodniego obrządku. Pop udziela sakramentów, podobnie jak kapłani w innych tradycjach chrześcijańskich – ma prawo udzielania sakramentów, takich jak Eucharystia, chrzest, namaszczenie chorych czy małżeństwo. Prowadzi duszpasterstwo, naucza Pisma Świętego i sprawuje opiekę duchową nad wiernymi.

2.3. Terminologia „duchowna” w protestantyzmie

W protestantyzmie termin „duchowny” odnosi się do osoby upoważnionej do pełnienia funkcji religijnych w ramach danej wspólnoty protestanckiej. Ze względu na różnorodność denominacji protestanckich, definicje i kwalifikacje duchownych mogą się różnić w zależności od tradycji. Wskazuje się na następujące określenia:

1. pastor lub kaznodzieja. Pastor jest w wielu kościołach protestanckich główną osobą duchowną, odpowiedzialną za prowadzenie nabożeństw, nauczanie Słowa Bożego, udzielanie sakramentów oraz duchowe kierownictwo dla wspólnoty.
2. biskup – niektóre tradycje protestanckie, takie jak Kościół Anglikański lub niektóre kościoły luterzańskie, mają hierarchię

episkopalną (biskupi). Biskupi w tych tradycjach pełnią funkcję nadzorczą nad wieloma parafiami lub kościołami.

3. starszy, który występuje w niektórych kościołach protestanckich, zwłaszcza w tradycji prezbiteriańskiej. Starsi (zarówno duchowni, jak i świeccy) odgrywają kluczową rolę w zarządzaniu kościołem i podejmowaniu ważnych decyzji.
4. diakon, który w wielu tradycjach protestanckich posługuje potrzebującym, zarządza materialnymi sprawami kościoła i wspiera misję kościoła w społeczności.
5. nauczyciel lub ewangelista – w niektórych kościołach i ruchach protestanckich specjaliści nauczyciele lub ewangelisti odgrywają ważną rolę w głoszeniu Ewangelii i nauczaniu wiernych.

Sama definicja „pastora” może się różnić w zależności od tradycji chrześcijańskiej i kontekstu, w którym termin ten jest używany. Jednak w ogólnym ujęciu, „pastor” odnosi się do duchowego przywódcy lub opiekuna wspólnoty chrześcijańskiej. Do podstawowych funkcyjnych cech definicji pastora przynależą takie jak: duchowe przywództwo danej wspólnoty lub parafii, nauczanie Pisma Świętego, udzielanie sakramentów, przewodniczenie obrzędom, opieka duszpasterska. W różnych tradycjach chrześcijańskich termin „pastor” może być używany w różnym znaczeniu. W protestantyzmie, zwłaszcza w tradycji ewangelikalnej, termin „pastor” jest powszechnie używany w odniesieniu do duchowego przełożonego kościoła lub zboru.

W kościele luteranckim „duchowny” to osoba powołana do pełnienia funkcji na rzecz wspólnoty kościelnej, w tym głoszenia Ewangelii, udzielania sakramentów, nauczania oraz prowadzenia różnych działalności pastoralnych. Duchowni są ordynowani (wyświęceni) przez Biskupa lub innego odpowiednio upoważnionego duchownego.

W kalwinizmie „duchowny” jest osobą odpowiedzialną za prowadzenie nabożeństw, nauczanie doktryny kościoła, opiekę duchową nad wiernymi oraz inne zadania związane z funkcjonowaniem wspólnoty kościelnej. Istnieją różne rodzaje duchownych w tradycji kalwińskiej, jak np.: pastor, starszy czy diakon.

W przeciwieństwie do niektórych tradycji chrześcijańskich, w kalwinizmie nie ma silnie hierarchicznej struktury kościelnej. Kościoły kalwińskie zazwyczaj mają prezbiteriańską formę rządzenia, w której duchowni i świeccy starsi współpracują w zarządzaniu sprawami kościoła.

Duchowni w kalwinizmie są zazwyczaj wybierani przez wspólnotę lub odpowiednie ciało kościelne, a nie mianowani przez hierarchię kościelną.

Kościół anglikański, będący częścią globalnej wspólnoty anglikańskiej, posiada własną hierarchiczną strukturę duchowieństwa. Do osób „duchownych” należą tu:

1. biskup, który jest najwyżej w hierarchii duchownych. Nadzoruje diecezje, odpowiada za dyscyplinę i administrację w swojej diecezji. Może konsekrować innych biskupów i udzielać święceń kapłańskich.
2. kapłan (prezbiter), który prowadzi nabożeństwa, udziela sakramentów, sprawują duchowe kierownictwo w parafii. W wielu miejscach, zwłaszcza poza Wielką Brytanią, kapłanów często nazywa się „księżmi”, chociaż terminologia może się różnić w zależności od regionu.
3. diakon, który usytuowany niżej w hierarchii duchowieństwa. Może przewodniczyć pewnym częściom liturgii i pełnić różne funkcje służebne, ale nie może np. przewodniczyć Eucharystii.
4. kanonik, archidiacon itp. – w strukturze Kościoła Anglikańskiego istnieją różne tytuły (stanowiska), które odpowiadają określonym funkcjom administracyjnych w zarządzaniu diecezją albo też mają honorowy charakter.

2.4. Duchowny w judaizmie

W judaizmie termin „duchowny” można przypisać osobie pełniącej funkcje religijne i duchowe, przede wszystkim rabinom oraz lewiim.

Rabin jest uczonym w Torze, jego głównym zadaniem jest nauczanie i interpretacja Prawa oraz tradycji żydowskiej. Pełni kluczową rolę w życiu społecznym i duchowym wspólnoty religijnej.

Rabinowie pełnią funkcje przewodników duchowych w swoich społecznościach, prowadzą nabożeństwa oraz ceremonie (np. wesela i pogrzeby), udzielają porad życiowych i duchowych oraz podejmują decyzje halachiczne (interpretacja prawa żydowskiego). Dana osoba zostaje rabinem na mocy ordynacji rabina (smicha), zwykle od starszego rabina czy instytucji rabina. Rabinowie pełnią także ważne funkcje w oficjalnych instytucjach, takich jak Rabinacki Sąd Najwyższy (w Izraelu). Przykładowo, w Izraelu małżeństwo i rozwód Żydów są pod jurysdykcją rabinackich sądów. Rabin może także być odpowiedzialny za zarządzanie sprawami synagogi lub społeczności, w tym edukację religijną, organizację wydarzeń i reprezentowanie społeczności na zewnątrz.

Kapłan sprawujący specjalne funkcje w ramach praktyki religijnej, np. błogosławieństwo kohaniczne, określony jest wyrażeniem: kohen.

Innym „duchownym” określeniem jest lewita (Levi). Początkowo do jego obowiązków należało śpiewanie psalmów i asystowanie kohanim. Obecnie jego rola jest różna o stosunkowo symbolicznym charakterze.

2.5. Duchowny w Kościele karaïmskim

Przepis § 36, Statutu Karaïmskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej (Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 26 sierpnia 1936 r. o uznaniu Statutu Karaïmskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej, wydane na podstawie art. 2 ustawy z dnia 21 kwietnia 1936 r. o stosunku Państwa do Karaïmskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej) duchownymi są: hachan, hazzan i szamasz.

Chachan sprawuje naczelną władzę Karaïmskiego Związku Religijnego i jest naczelnym zarządcą jego spraw i przedstawicielem we wszystkich stosunkach wewnętrznych i zewnętrznych. Do kompetencji chachana należą właściwie wszystkie ważne sprawy Związku, m.in. decydowanie w sprawach wiary, moralności i praktyk religijnych organizacja i ogólne kierownictwo sprawami wyznania, zwierzchni nadzór nad duchowieństwem oraz nad wszystkimi władzami i instytucjami duchownymi Karaïmskiego Związku Religijnego (§1 Statutu).

Hazzan stoi na czele karaimejskiej gminy wyznaniowej. Wykonuje – pod nadzorem hachana – czynności duchowne poprzez odprawianie nabożeństw, wypełnianie posług religijnych, nadawanie imion, udzielanie ślubów, grzebanie zmarłych (§20 Statutu).

Szamaszowie są pomocnikami hazzanów. Asystują hazzanom w świątyni, pomagają w odprawianiu nabożeństw, dbają o relację z wiernymi, pomagają w wykonywaniu posług religijnych wewnątrz świątyni, jak również nadzór nad porządkiem i czystością świątyni (§21 Statutu).

Statut wymienia także ochuwczu, którzy są mianowani i odwoływani przez hachana. Nie należą do osób duchownych. Mogą jednak zastępować szamaszów i pod ich nieobecność wypełniać za nich wszystkie obowiązki w świątyni (§23 Statutu).

2.6. Duchowny w islamie

Status „duchownego” w świecie muzułmańskim dotyczy osób zajmujących się nauczaniem, interpretacją oraz prowadzeniem spraw religijnych. Można wymienić następujących duchownych:

1. imam: powszechnie pojmowany jako prowadzący modlitwy w meczecie, ale w niektórych tradycjach (np. szyizm) Imam to także duchowy przewodnik religijnej społeczności.
2. mufti: uczony muzułmański, który jest uprawniony do wydawania fatw (opinii prawnych) w sprawach związanych z prawem islamskim.
3. qadi: sędzia specjalizujący się w prawie islamskim.
4. sheikh (lub shaykh): honorowy tytuł przyznawany starszym lub bardziej doświadczonym uczonym islamskim. Może także oznaczać lidera społeczności w niektórych kulturach arabskich.
5. mullah – w niektórych tradycjach, zwłaszcza w Iranie i Afganistanie, jest to tytuł przyznawany uczonym religijnym.
6. ulama (lub ulama) – ogólny termin odnoszący się do uczonych muzułmańskich specjalizujących się w teologii i prawie islamskim.
7. da'i - osoba zajmująca się działalnością misyjną i nauczycielską w Islamie, szczególnie w tradycji Ismaili.

Powyższe określenia duchownych mają różne znaczenia w kulturach i tradycjach muzułmańskich. Generalnie odnoszą się do osób, będących autorytetami w zakresie nauczania, interpretacji lub prowadzenia spraw religijnych w społeczności islamskiej. W przeciwieństwie do wielu tradycji chrześcijańskich, w islamie nie ma scentralizowanej hierarchii duchownej.

Samo pojęcie „imam” ma kilka znaczeń w islamie w zależności od kontekstu i tradycji, ale ogólnie oznacza przywódcę i przewodnika religijnego. W ścisłym tego słowa znaczeniu imam jest osobą przewodniczącą i prowadzącą prowadzącą wspólnotę muzułmańską w modlitwie, zwłaszcza w modlitwie zbiorowej (salat). W znaczeniu szerszym imam może oznaczać duchowego przywódcę lub uczoną osobę w społeczności muzułmańskiej, która pełni istotną rolę w nauczaniu, interpretacji prawa islamskiego oraz w kwestiach duchowych.

W islamie szyickim imam jest przywódcą duchowym (a zarazem politycznym). Pozycja i funkcja imama różnią się w zależności od konkretnej tradycji. W niektórych kulturach muzułmańskich, imam może oznaczać „tylko” uczoną osobę, która jest ekspertem w zakresie teologii islamskiej czy prawa islamskiego.

Z kolei „muezin” to osoba w tradycji islamskiej odpowiedzialna za wzywanie wiernych do modlitwy pięć razy dziennie poprzez recytację adhanu (wezwanie do modlitwy) z minaretu lub innych odpowiednich miejsc w meczecie.

„Szejk” (arabskie شيخ) to tytuł honorowy w świecie arabskim i muzułmańskim, który tradycyjnie oznacza starszego lub przywódcę. Tytuł ten jest używany w różnorodnych kontekstach i może mieć różne znaczenie. Wymienić można takie, jak:

- a) starszy lub przywódca – wyrażenie „szejk” często odnosi się do starszego, mędrca lub przywódcy danej społeczności.
- b) uczony – „szejk” oznaczać może uczonego i nauczyciela w zakresie teologii i prawa islamskiego.
- c) duchowny lub przywódca duchowy – w niektórych tradycjach islamskich, zwłaszcza w sufizmie, shejk to duchowy przewodnik lub przywódca bractwa religijnego.

- d) tytuł szlachecki – w niektórych krajach arabskich (Arabia Saudyjska, Zjednoczone Emiraty Arabskie) „szejk” to tytuł szlachecki używany przez członków rodziny królewskiej lub innych (np. książęcych) rodzin.
- e) Wyrażenie „szejk” bywa używane potocznie jako wyraz szacunku wobec starszej osoby, niekoniecznie mającej tytuł szlachecki czy stanowisko religijne.

2.7. Duchowny w buddyzmie

W buddyzmie pojęcie „duchownego” różni się w zależności od tradycji i kultury. Ogólnie ujmując, duchowni buddyjscy to osoby, które podjęły ślubowania monastyczne i poświęciły się życiu religijnemu, praktyce medytacji i nauczaniu Dharmy. Należą do nich:

1. bhikkhu (w tradycji therawady) lub bhikṣu (w sanskrycie): mnich buddyjski, który przyjął pełne ślubowania monastyczne. Bhikkhuni lub bhikṣuṇī to odpowiednik żeński, czyli mniszka.
2. sāmaṇera (w therawadzie) lub śrāmaṇera (w sanskrycie): nowicjusz, czyli osoba, która przyjęła początkowe ślubowania monastyczne, ale jeszcze nie stała się pełnoprawnym mnichem. Istnieje też żeński odpowiednik – sāmaṇerī lub śrāmaṇerikā.
3. lama: W tybetańskim buddyzmie lama to duchowy nauczyciel lub mistrz. Choć termin ten często jest kojarzony z wyższymi duchowymi, takimi jak dałajlama czy panczenlama, może się odnosić do każdego nauczyciela duchowego w tradycji tybetańskiej.
4. roshi: w zen buddyzmie, roshi to starszy mistrz lub nauczyciel. Jest to japoński termin, który dosłownie oznacza „stary nauczyciel” lub „stary mistrz”.
5. upāsaka i upāsikā: męskie i żeńskie określenia świeckich wyznawców buddyzmu, którzy podjęli pewne zobowiązania religijne, ale nie są mnichami ani mniszkami. Formalnie nie należą do duchowieństwa. Są tu wymienieni dla terminologicznego odróżnienia oraz z racji na ważną rolę pełnioną w społecznościach buddyjskich. Z tego drugiego względu mogą być omyłkowo traktowani jako osoby duchowne.

2.8. Duchowny w hinduizmie

W hinduizmie określenie „duchowny” dotyczy następujących osób:

1. brahmani: osoby pochodzące z najwyższej z czterech głównych kast (Varna) w tradycyjnym systemie kastowym Indii. Tradycyjnie byli to uczeni, nauczyciele i strażnicy wiedzy religijnej. Współcześnie choć nie wszyscy brahmani pełnią wymienione funkcje.
2. pujari lub pandit: osoba, która przeprowadza puje (obrządków religijnych) w świątyniach lub w domach ludzi. Pandit to również uczony w dziedzinie hinduskiej wiedzy religijnej.
3. guru: duchowy nauczyciel lub przewodnik. W hinduizmie guru ma istotną funkcję, ponieważ przyjmuje się tu, iż wiedzę religijną i doskonałość duchową można osiągnąć jedynie poprzez bezpośrednie nauczanie od guru. Guru może przekazać inicjację duchową (diksha) uczniowi, co ma umożliwić pogłębienie praktyk duchowych.
4. sannyasi: osoba, która zdecydowała się na ascetyczny tryb życia polegający na medytacji i kompletacji, przy porzuceniu spraw „świeckich”.
5. yogi: osoba praktykująca jogę, w aspekcie fizycznym i religijnym, która często jest duchowym nauczycielem.
6. acharya: uczony w zakresie świętych hinduistycznych tekstów oraz tradycji hinduistycznej.

Wnioski

W potocznym rozumieniu „duchowny” to „ważniejszy” członek danej wspólnoty wyznaniowej, ze względu na pozycję w tej wspólnocie. Pozycja ta wynika ze sprawowania określonego urzędu lub funkcji we wspólnocie wyznaniowej. Tak pojmowany duchowny odróżnia się od pozostałych „zwykłych” czyli „świeckich” tzn. nie-duchownych członków wspólnoty. W takim rozumieniu „duchownym” (osobą duchowną) jest także osoba zakonna oraz każda inna „nie-świecka”.

W prawie państwowym nie jest definiowane pojęcie duchownego. Wyjątkiem są takie systemy prawne, w których mamy do czynienia z sakralizacją prawa. W tym drugim wypadku prawo państwowe

zawiera także normy religijne. W pierwszej sytuacji prawo państwowe odsyła do definicji duchownego, osoby zakonnej czy innej, zawartej w prawie uznanej przez państwo wspólnoty wyznaniowej (kościół, związek wyznaniowy). W drugiej sytuacji definicja „duchownego” jest zawarta w prawie państwowym i z reguły przeniesiona z prawa wspólnoty wyznaniowej. Można przyjąć, że „duchownym” jest ta osoba, której taki status wynika z przepisów prawa danego kościoła lub związku wyznaniowego.

W potocznych rozumieniu wyrażenie „duchowny” jest szersze niż prawne i to w dwojakim aspekcie. Po pierwsze np. polski prawodawca odróżnia osobę duchowną od zakonnej. Tak samo np. Kodeks Prawa Kanonicznego w Kościele Rzymsko – katolickim. Po drugie, za osobę duchowną może być – w potocznym pojęciu – uznana nawet taka osoba, która niekoniecznie jest członkiem zarejestrowanego w państwie związku wyznaniowego. Wystarczy samo spostrzeżenie faktu sprawowania obrzędów (czynności), które mają „religijny charakter” w odbiorze oceniającego. W przeciwieństwie do prawa państwowego określającego niektóre prawa i obowiązki duchownych przy jednoczesnym uznawaniu ich inności od praw i obowiązków obywateli nie będących duchownymi.

Odmienne niż w przypadku potocznego rozumienia pojęcia „duchowny”, określenie to jest zdecydowanie bardziej wąsko a zarazem precyzyjnie definiowane w obszarze wewnętrznego prawa wspólnoty wyznaniowej (kościół, związek wyznaniowy) a w konsekwencji także w prawie państwowym.

W konsekwencji można przyjąć, że „duchownym” jest – w rozumieniu prawa państwowego – osoba, której taki status wynika z przepisów prawa wewnętrznego danego kościoła lub związku wyznaniowego uznanego przez państwo.

Terminological meaning of the expressions „clergyman”, „clergyman” and „religious person” on the basis of Polish state law. Remarks on the practice of applying the law to the fundamental religious systems in the world

In common understandings, a „clergyman” is a „more important” member of a given religious community, due to his position in this community. This position results from holding a specific office or function in a religious community. Understood in this way, the clergyman differs from other „ordinary” or „secular”, i.e. non-spiritual members of the community. The concept of a clergyman is not defined in state law. The exception is such legal systems in which we are dealing with the sacralization of the law. In the latter case, the state law also contains religious norms. In the first situation, the state law refers to the definition of a clergyman contained in the law of a religious community recognized by the state (church, religious association). In the second situation, the definition of „clergyman” is included in state law and is usually transferred from the law of a religious community. It can be assumed that a „clergyman” is a person whose status results from the provisions of the law of a given church or religious association.

Słowa kluczowe: osoba duchowna; duchowny; kościół, religia; związek religijny; kapłan; biskup; osoba zakonna; zakonnik; zakon; ksiądz; prezbiter; wyznanie; prawo wyznaniowe; pop; pastor; kanonik; rabin; kohen; levita; chachan; chazzan; imam; mufti; muezzin; szejk; bhikkhu; sâmañera; lama; roshi; brahmani; pujari; guru; katolicyzm; prawosławie; protestantyzm; judaizm; islam; buddyzm; hinduizm

Keywords: clergyman; Church; religion; religious association; priest; bishop; religious; religious person; religious order; denomination; religious law; pastor; canon; rabbi; kohen; levita; chachan; chazzan; imam; mufti; muezzin; sheikh; bhikkhu; sâmañera; lama; roshi; brahmani; pujari; guru; Catholicism; orthodoxy; Protestantism; Judaism; islam; Buddhism; hinduism

NOTA O AUTORZE

dr Mariusz Grabowski – pracownik naukowo-dydaktyczny na Wydziale Prawa Kanonicznego Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.